

Ibolya Tibor

Egy önkényuralmi bizonyítékértékelési elmélet továbbéléséről

A magyar büntetőeljárás törvényben (Be.) a bizonyítékok – amelyek a büntetőeljárásba csak a bizonyítási eszközökön (tanúvallomás, szakvélemény, tárgyi bizonyítási eszköz, okirat és terhelti vallomás) keresztül kerülhetnek be – értékeléséről egyetlen szakasz négy bekezdése szól [Be. 78. § (1)–(4)]. Ezek a szabad bizonyítás elvének megfelelően leszögeznek, hogy a törvényben meghatározott valamennyi törvényes bizonyítási eszköz és bizonyítási eljárás szabadon alkalmazható, nincs előre meghatározott bizonyító erejük, a bíróság és az ügyészek szabadon értékelik és a bizonyítás eredményét az így kialakult meggyőződése szerint állapítja meg. Ezek a Be. nagyon fontos szabályai, ugyanakkor a bizonyítékok értékelésével kapcsolatban csak általános szabályoknak tekinthetők, hisz a különös szabályozás – pont a szabad bizonyítás rendszerére figyelemmel – törvényileg nyilvánvalóan lehetetlen. Ugyanakkor véleményem szerint a magyar büntetőjogi gyakorlatban a bizonyítékok értékelésével (korábbi, de még ma is nagyon elterjedt műszóval *mérlegelésével*) kapcsolatban több olyan axiómának tekintett – valójában nem az – tétel is van,¹ amelyek mechanikus alkalmazása, a *lélektelen ügyintézés* során az ésszerű gondolkodással, a logikával és a mindennapi élettapasztalattal szembeállítva gátolják, sőt sokszor ellehetetlenítik az eljárások eredményes lefolytatását, az *igazságos ítélet* meghozatalát.

Különösen igaz ez a közvetett bizonyítékok értékelésének begyepesedett hazai bírósági gyakorlatára, amely az utóbbi évtizedekben sem változott, annak ellenére, hogy azt a közvetett bizonyítás elméletével kapcsolatos külföldi és magyar jogirodalom már rég túlhaladta, sőt megcáfolta. A sokak által a bizonyítás Szent Gráljának tartott „a közvetett bizonyítékoknak zárt logikai láncolatot kell alkotniuk, mely láncolatból akár egy kieső láncszem is az egész bizonyítást teszi lehetővé”² bizonyítási elmélet még mindig uralkodik és rendszeresen visszaköszön különböző konkrét – közöttük

igen komoly megítélésű és a társadalom által nagy figyelemmel kísért – bűnügyek felmentő vagy hatályon kívül helyező rendelkezéseinek bírói indokolásából.

A bizonyítékok megkülönböztetésének elvileg több-fajta lehetséges módja van, a közvetlen (ahol a büntetőjogilag releváns tény közvetlenül megjelenik) és közvetett (ahol a büntetőjogilag releváns tény csak következtetések levonása után állapítható meg) bizonyíték és a bizonyítás fogalmát nem csak a kontinentális jogban, de az angolszász bizonyítási rendszert használó országokban is ismerik. A közvetett bizonyítékok értékelésének a büntetőeljárásban (és a kriminalisztikában is) óriási jelentősége van, *Tremmel* egyenesen azt állítja, hogy a kriminalisztika története nem más, mint a lehetséges közvetett bizonyítékok egyre szélesebb körű alkalmazásának a története.³ A nyomozó hatóságoknál és a büntető igazságszolgáltatásban dolgozók számára tehát a közvetett bizonyítékok (sokszor komoly szemléleti teljesítményt igénylő) értékelése, elemzése mindennapos, hisz a bűnügyek nagy részében – ahol nincs beismerő vallomás vagy a történéseket közvetlenül érzékelő és azokról beszámolni tudó és akaró tanú – a közvetett bizonyítékok alapján kell az ügyet eldönteni. Ezért nem mindegy, sőt valójában meghatározó jelentőségű, hogy ezeknek a közvetett bizonyítékoknak az értékelését milyen elméleti-logikai alapon végezzük el. Sajnos a kérdés – és általában a bizonyítékértékelés – magyar nyelvű szakirodalma igen csekély, talán ez a magyarázata, de semmiképpen sem az oka annak, hogy a bírói gyakorlat életben tart egy olyan elméletet, amelynek már régen a bizonyítékértékelés szemétdombján lenne a helye. Ez ügyészi szempontból azért is rendkívül bosszantó, mert a közvetett bizonyítékok zárt logikai láncolatának elmélete jogállami körülmények között különösen alkalmas az állam büntetőjogi igényének érvényesítését hatékonyan megakadályozni, hisz a bírói mérlegelés ügyészi fellebbezéssel a kialakult joggyakorlat szerint eredményesen alig támadható, az ítéletet hatályon kívül helyező és új eljárás lefolytatását elrendelő végzés ellen pedig fellebbezésnek egyáltalán nincs helye. Ugyanakkor a láncolat-elmélet bírói alkalmazása utáni eredménytelenség miatti felelősség a közdádlónál jelentkezik, ami viszont az ügyészt egy sajátos „öncenzúrára”, vagyis közvetett bizonyítékok és bizonyítás esetén túlzott óvatosságra, adott esetben a vádemelés helyett megszüntető határozat meghozatalára ösztönzik akkor is, amikor annak egyébként nem lenne helye.³

A második világháború előtti polgári korszak jogtudósai által a közvetett bizonyítékok értékelése elvi alapjainak részletes kidolgozására nem került sor, általában – talán nem véletlenül – megelégedtek azzal, hogy minél több közvetett bizonyíték támasztja alá a vádat, an-

² Tremmel Flórián: *Bizonyítékok a büntetőeljárásban*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs é. n. (2006) 109. o.

³ Amiből természetesen az következik, hogy a közvetett bizonyítékok zárt logikai láncolatának hiányára történő hivatkozás ügyészségi megszüntető határozatok indokolásában is megjelenik.

nál nagyobb az esélye a bíró részéről a bűnösség kimondásához szükséges belső meggyőződés kialakulásának. A kérdés ekkor nem állt az érdeklődés homlokterében, bár a bizonyítékok közvetlen-közvetett felosztását ismerték, annak tartalmát a maiól részben eltérően értelmezték pl. közvetlen bizonyítéknak zömmel csak azt tekintették, amely a bíró saját közvetlen észlelésén (bírói szemle) alapult. Ennek magyarázata véleményem szerint azonban csak a funkciómegosztásnak (vád, védelem és ítéletkezés) a mainál következetesebb érvényesülése volt az 1896. évi XXXIII. törvénycikkben (Bp.). Az igazság kedvéért tegyük hozzá, a jogirodalomban még ma sem teljesen egyértelmű, hogy egy konkrét ügyben mi tekinthető közvetlen és mi közvetett bizonyítéknak, ami viszont véleményem szerint eleve megkérdőjelezi, hogy erre kategorikus jellegű bizonyítási elméletet lehessen felállítani. Mindenesetre Angyal Pál⁴ és Vámbéry Ruzssem,⁵ akik tankönyvekben egyáltalán írtak valamit a közvetett bizonyítékokkal történő bizonyításról nem próbáltak ilyen elméleteket felállítani.

A háborút követően a demokratikus intézményrendszer lebontásával, a koncepciók perekekkel és a lakosság egy részének kriminalizálásával párhuzamosan a farizeus államhatalom fontosnak tartotta, hogy intézkedéseinek ne csak ideológiai kontórt, de valamiféle „jogállami” színezetet is adjon, amit többek között „jogdogmatikai” művek megjelentetésével is megpróbált elérni. Ennek megfelelően 1952-ben Magyarországon is kiadták A. J. Visinszkij volt szovjet legfőbb ügyész,⁶ a harmincas évek nagy moszkvai koncepciók pereiben személyesen eljáró ügyész eredetileg 1946-ban kiadott és Sztálin Díjjal jutalmazott, a büntetőperbeli bizonyítás elméletéről szóló könyvét.⁷

Ebben a műben Visinszkij meglepően hosszan és egy konkrét jogesetet is ismertetve foglalkozik a közvetett bizonyítékok elméletével és a konklúziói során többek között megállapítja:

(...) a közvetett bizonyítékok egymásközi összefüggésének olyannak kell lenni, hogy ezek a bizonyítékok valamennyien egyetlen láncolatot alkossanak; egyetlen láncszem kiesése esetén széthull az egész lánc, a közvetett bizonyítékok és minden egyes bizonyíték külön-külön elveszítik jelentőségüket.⁸

A közvetett bizonyítékok zárt logikai láncolatának elmélete tehát konkrétan Visinszkijtól származik, tölte vette át, őt életve ismertette azt részletesen is, majd terjesztette el széleskörűen, és mint láthatjuk rendkívül

⁴ Angyal Pál: *A magyar büntetőeljárás jog tankönyve. I. kötet*. Budapest, 1915. 331. o.

⁵ Vámbéry Ruzssem: *A bűnvádi perrendtartás tankönyve*. 1916. 137. o.

⁶ A magyar kiadás megjelenésének időpontjában Visinszkij a Szovjetunió külügyminisztere volt.

⁷ A. J. Visinszkij: *A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.

⁸ Visinszkij, id. mű 330. o.

hatékonyan, az államszocialista magyar jogi irodalom⁹ Visinszkij bizonyítási elméletének felállítására azonban nem volt véletlen és véleményem szerint szoros összefüggést mutat az általa jól ismert koncepciók pereki bizonyítási logikájával. A koncepciók perekekben ugyanis a személyi bizonyításon volt a fő hangsúly, mert meg nem történt eseményeknek lehetetlen a fizikai – krimináltechnikai bizonyítást igénylő – nyomait megvizsgálni.¹⁰ A személyi bizonyítás tehát a konstruált perekekben azt jelentette, hogy a vádlott többnyire beismerő vallomása – ami *valósága* esetén egyébként közvetlen bizonyíték – mellett a vádlott társak beismerő vallomásával vagy tanúvallomásokkal bizonyították a koholt bűncselekmény elkövetését és a vádlott(ak) bűnösségét. A vallomások kiindulópontja jellemzően egy valóban megtörtént, jelentéktelen vagy az ügy szempontjából teljesen semleges *tény* volt, amelyre előre meghatározott koncepció alapján fel lehetett tűzni a hamis, kitalált, egymáshoz kapcsolódó vallomásokon keresztül egy olyan logikai láncolatot, amelyből csak a bűnösségre lehetett következtetést levonni.¹¹

A közvetett bizonyítékok zárt logikai láncolatának látszólag tetszetős elméletével az a fő probléma, hogy jogállami keretek között, valódi bűncselekmény bizonyításának megkísérlések, különösen összetett, több szereplős, bonyolult ügyek esetén nagyon sokszor lehetetlen a zárt logikai láncolat felállítása még gondos, szakszerű nyomozás lefolytatását követően is. A személyi bizonyítás néhány látványos kudarca, a felismerés hibái vagy a szubjektive igaz, de objektive hamis tanúvallomások negatív szerepének felismerése, a krimináltechnika hihetetlen fejlődésével együtt egyébként is világszerte az objektív bizonyítékok felértékelődését hozta magával. Ezek a közvetett bizonyítékok azonban egy ügyön belül sem alkotnak feltétlenül egyetlen zárt logikai láncolatot, lehetséges, hogy egymás mellett több láncolat is kialakítható, amelyek mind ugyanazon vádlott személyére mutatnak, de nem kapcsolhatók össze, mégis valamilyen zárt rendszert alkotnak.

Talán nem véletlen, hogy Visinszkij közvetett bizonyításról szóló elméletét az 1960-as évek végén már a Szovjetunióban is erőteljesen kritizálták egy, a bizonyítás elméletéről szóló kétkötetes monográfiában, amely-

⁹ Pl. Jogtudományi Közöny. 1953. évi 8. szám 336–343. o.

¹⁰ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a koncepciók perekekben egyáltalán nem használtak fel (hamis) okiratit vagy tárgyi bizonyítékokat.

¹¹ Remekül mutatja ezt be – bár paródia formájában – Bacsó Péter filmje *A Tanú*. A film elején Pelikán József gátór a Duna parton valóban találkozik régi barátjával és illegális kommunista harcostársával Dániel Zoltán miniszterrel, aki *valóban* beleesik a folyóba, majd Pelikán hazaviszi, és *valóban* ágyba dugja. A betanított vallomásban ebből konspirációs találkozó lesz, ahol Dániel Zoltán azért ugrik a vízbe, hogy ott találkozzon az ellenség békaembereivel, akik ürgebörbe varrt üzenetet adnak át neki, majd a gátór lakásában, az ágyban a paplan alól rádióüzeneteket küld.

ről magyar nyelven is részletes recenzió jelent meg.¹² Eszerint a monográfia szerzői nem tartják szerencsésnek a közvetett bizonyítékok összefüggésének, összekapcsolódásának tradicionális megjelölését, nevezetesen a bizonyítékok láncolata kifejezést. Szerintük gyakran inkább a közvetett bizonyítékok „láncolatainak”¹³ kölcsönös kapcsolatban levő rendszeréről van szó. Másrészt a láncolat kifejezés olyan benyomást kelt, mely szerint egyetlen közvetett bizonyíték, indicium (láncszem) kísése az összes többi bizonyíték széteséséhez vezethet, ami pedig a szerzők szerint tévedés, mert sokszor a tévesen, közvetett bizonyítékként szereplő indicium kísése, a többi megmaradt közvetett bizonyíték megerősítéséhez, zárt rendszerre alakulásához vezet.

Gödöny a bizonyítás elméletéről szóló első önálló magyar monográfia¹⁴ szerzője szerint, ha a bizonyítást csak közvetett bizonyítékok felhasználásával lehet folytatni, akkor rendszerint a közvetett bizonyítékok több körével vagy sorozatával találkozunk, melyek az egyes bizonyítandó tényekkel kapcsolatosak, de az is lehetséges, hogy egy bizonyítandó tényhez, több kör vagy sorozat is kapcsolódik. Előfordulhat az is, hogy egyes bizonyítandó tényekre vonatkozóan a közvetett bizonyítékok köre nem lesz teljes, ez azonban nem eredményezi szükségszerűen a közvetett bizonyítékok egyéb köreinek vagy láncolatainak szétesését, illetőleg a bizonyítás teljes sikerételenségét.¹⁴

Tremmel, illetve *Háger*¹⁵ egyaránt elvetik Visinszkij láncolat elméletét. *Tremmel* hiányt pótló monográfiájában előbb kifejezi értetlenségét a felett, hogyan lehetett kétkötetes, modernnek szánt kriminalisztikai monográfiát¹⁶ kiadni úgy, hogy a közvetett bizonyításról gyakorlatilag nem esik szó benne, majd a bizonyítékok szinergiájáról értekezik¹⁷ kifejtve azon álláspontját is, hogy olyan bűnügy, amelyben egyetlen közvetett bizonyíték sincs, nem létezik, ezért a szinergia a közvetlen bizo-

nyítékokra is érvényes. *Háger* – aki a Debreceni Ítéltábla gyakorló bírása – szerint a bizonyítékok láncolatos kapcsolódása sok esetben ugyan valóban megállapítható, de egyes bizonyítékok akár eljárásjogi, akár tartalmi okból való kirekesztése még nem feltétlen törí meg a bizonyítékértékelés folyamatának logikai rendjét.¹⁸

A fentiek fényében érthetetlen és megmagyarázhatatlan, hogy a magyar bírósági gyakorlatban a mai napig szinte töretlenül eredeti értelmében hivatkoznak a felmentő ítéletek és a hatályon kívül helyező végzések indoklásában Visinszkij bizonyítékértékelési elméletére, amelyről bizonyára nem is tudják, hogy kitől származik. Egy friss példa:

*A másodfokú bíróság álláspontja szerint az elsőfokú büntető tanács által megvizsgált közvetett bizonyítékok abban az esetben eredményezhették volna Biszku Béla terhelt büntetőjogi felelősségének megállapítását, ha azok zárt logikai láncot alkotva alkalmasak lettek volna annak bizonyítására, hogy a salgótarjáni sortűzet leadó háborús büntelt elkövetői Biszku Béla terhelt akarata szerint jártak el, illetve hogy bűnös szándékuk kialakulását Biszku Béla szándékos magatartása idézte elő. A másodfokú bíróság álláspontja szerint az elsőfokú bíróság által feltárt közvetett bizonyítékok ilyen zárt logikai láncot nem alkotnak, a logikai lánc hiányos, azonban további bizonyítás felvételével nem kizárt a logikai lánc teljessége.*¹⁹

A példa sajnos valóban nem egyedi. A Kúria Büntető Kollégiumának Joggyakorlat-elemző csoportja 2012-ben vizsgálta a bíróságok hatályon kívül helyezési gyakorlatát. Az ötven oldalas összefoglaló jelentés nem egészen két oldalt szán a közvetett bizonyításra, amelyről odavetve, minden további különösebb indoklás nélkül megállapítja, hogy az a zárt logikai láncolatot követeli meg.²⁰

Még szerencse, hogy Visinszkij másik hírhedt jogi tézisével kapcsolatban („*A beismerő vallomás a bizonyítékok királynője*”) a magyar joggyakorlat az utóbbi évtizedekben azért ki tudta alakítani a maga tamáskodó álláspontját.

¹² *Háger*, id. mű 60. o.

¹³ Fővárosi Ítéltábla 6.Bf. 261/2014/17. 15. p.

¹⁴ Kúria. 2012. El. II. E. 1/6. 27. p.

Bányai István

A bírói mérlegelés szabadsága szakértő szemszögéből

Mióta ember az ember, vannak nézeteltérések, melyek rendezésre szorulnak. Ahogy az idők folyamán bonyolultabbá váltak az emberi viszonyok, már nem lehetett minden vitát kőbaltával rendezni. Napjainkra a személyes konfliktusok megoldása, jó esetben, intézményszerű keretek között zajlik. Az egymásnak ellentmondó vélemények közötti igazságtétel során – a problémák sokszínűsége, egyedi volta miatt – sem most, sem az elkövetkezendőkben nem lesz mellőzhető egy független kívülálló személy, vagy szervezet részvétele. A döntési joggal „felkent” személy irányában sarkalatos kérdés, hogy tevékenysége szabad legyen, vagy tilalomtáblákkal határolt. Hatályos jogrendünk a korlátlan ítélkezési szabadság mellett foglalt állást: „*A bíróság és az ügyész a bizonyítékokat egyenként és összességükben szabadon értékeli, és a bizonyítás eredményét az így kialakult meggyőződése szerint állapítja meg.*”¹ A szabad bírói mérlegelésnek – úgy tűnhet – nincs jogszabályi kötöttsége. Kérdés azonban, hogy ez a korlátlan szabadság megvalósul-e minden területen, illetve jó-e ez a fajta kötetlenség a bíróságnak, az ügyészeknek.

„*A bizonyítás eszközei a tanúvallomás, a szakvélemény, a tárgyi bizonyítási eszköz, az okirat és a terhelt vallomása.*”² A jogalkotó definíciójában a szakvélemény egy „polcon” található a tanúvallomásokkal, tárgyi bizonyítékokkal, egyéb bizonyítási eszközökkel. A szakértő perbelépésének feltétele a hatályos jogrendben pontosan meghatározott, azonban – a szakkérdések terén – a bírói és szakértői „felségterület” kompetencia tekintetében már meglehetősen hiányos az eligazítás: „*Ha a perben jelentős tény vagy egyéb körülmény megállapításához vagy megítéléséhez olyan különleges szakértelem szükséges, amellyel a bíróság nem rendelkezik, a bíróság szakértőt rendel ki.*”³ A jogszabály értelmében tehát vannak, lehetnek a peres eljárásban olyan tények és körülmények, melyekhez a bíróság nem rendelkezik elégséges szakértelemmel. A definíció amellett, hogy munkamegosztást hoz létre a szakterületek esetében, speciális jogi helyzetet is teremt kirendelő és szakértő között. A szakértő kirendelésével ugyanis a bíróság kinyilvánítja, hogy nem kompetens egy kérdés-kör megítélésében, azaz döntése egy részét átengedi szakértőnek. Lényeges kitétele a megfogalmazásnak,

hogy nem lehetőségként került megfogalmazásra a szakértő kirendelése, hanem szükségszerűségképpen. A bíróság tehát nem jogosult – még kivételes esetekben sem – megítélni a speciális szakkérdéseket. (Megjegyzendő ugyanakkor, hogy polgári peres eljárások szakértői kirendelése elsősorban a bizonyításban érdekelt fél szándékának függvénye.)

Amennyire lényeges kérdés a bíróság számára, hogy mikor rendelhet ki szakértőt, mennyire hatékony bizonyítási eszköz a szakértő által készített vélemény, éppúgy meghatározó az is, milyen köztöttségek mellett használhatja fel ítélkezésében a szakvéleményt. A bíróságot – a szabad mérlegelésre való jogosultságból adódóan – direkt módon nem köti semmi a szakvélemény, mint bizonyíték értékelése terén. A hivatkozott jogszabályok – valós, vagy látszólagos – ellentmondása a „szabad mérlegelés” és a „hozzá-nem-értés” egyidejű jelenléte bíróság oldaláról. A bíróság ugyanakkor, bár nem rendelkezik a speciális szakértelemmel, értékeli, értékelnéi kénytelen a szakvéleményt. Milyen döntési lehetőségei vannak a szakvélemény vonatkozásában, mi az amit vizsgálhat, mi az amit nem, hol húzódnak számára a kompetencia határok a szakvélemény értékelésekor?

A szabad bírói mérlegelés számára, ha nem is keret, de valamelyest kalmazkodót, az aggályosság fogalmkörének jogalkalmazásba történő bevezetése nyújt. Aggályosnak tekinthető a szakvélemény a jogalkotó szerint, ha „*a szakvélemény homályos, hiányos, önmagával vagy más szakértő véleményével, illetve a bizonyított tényekkel ellentétben állónak látszik, vagy helyességéhez egyébként nyomatékos kétség fér.*”⁴ Kérdéses azonban, hogy a bíróság – kompetencia hiányában – milyen alapon állapít meg homályosságot, ellentmondást egy szakvéleményben és milyen kritériumok szerint lehetnek (nyomatékos) kétségek. Van-e egyáltalán lehetősége mérlegelni a szakvélemény megállapításait? A kérdés súlyát jelzi, hogy számos – olykor egymásnak ellentmondó – álláspont fogalmazódott meg, hol a korlátlan szabadság mellett, hol pedig ellene. Szakértői szempontból (legalább is első megközelítésben!) a szakvélemény merev kompetencia határait hangsúlyozó állásponttal lehetne egyet érteni. „*Az erőteljes főszabály az, hogy akár in rem, akár in personam irányú a szakvélemény, akár valószínűségi, akár kategorikus jellegű, az voltaképpen köti az eljáró ügyészt vagy bírót, illetve általában az eljáró hatóságot. Következésképpen többé-kevésbé „feketedoboz”-ként jelenik meg.*”⁵ A szakértői gyakorlat ugyanakkor azt igazolja vissza, hogy sem a teljesen szabad bírói értékelés lehetősége, sem a szakvélemény abszolút sérthetlensége nem szolgálja kellőképpen az ügy érdekeit. Érthetően nem viszi előre a peres eljárást, ha a speciális szakterület és a jog elbeszél egymás mellett. A bíróság – valamilyen módon – olyan pozícióba kell kerüljön, hogy dönteni tudjon, ha nem is

¹ „*A büntetőeljárásról*” szóló 1998. évi XIX. törvény 78. § (3) bek.

² „*A büntetőeljárásról*” szóló 1998. évi XIX. törvény 76. § (1) bek.

³ „*A polgári perrendtartásról*” szóló 1952. évi III. tv. (Pp.) 177. § (1) bek.

⁴ „*A polgári perrendtartásról*” szóló 1952. évi III. tv. (Pp.) 182. § (3) bek.

⁵ *Tremmel Flórián*, „*Bizonyítékok a büntetőeljárásban*”